

زن و تحول امر روزمره با تکیه بر نشریات زنان عصر قاجار*

سهیلا ترابی فارسانی^۱

چکیده

اهمیت امر روزمره در تاریخ اجتماعی بر کردار، رویکرد و عادات ذهنی کنش گران اجتماعی مبتنی است. با پیروزی جنبش مشروطه و امکان بروز گفتمان مدرن، نشریات نوپای زنان کوشیدند زمینه‌های ذهنی و شیوه‌های عملی این دگرگونی گفتمانی را مقوله‌بندی کنند و رویکرد جدیدی به زندگی و امور زنانه به زنان توصیه کنند تا آنان بتوانند این تحول گفتمانی را به درستی طی کنند. هدف این پژوهش شناسایی مسیری است که این نشریات در حوزه امور روزمره زنان با ایجاد تغییرات جزئی و با رویکردی متفاوت ارائه می‌دهند. این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا به دنبال آن است که توضیح دهد گفتمان مدرن برآمده از پیروزی مشروطیت در مسیر تکوین خود چه تأثیری بر امور روزمره زنان گذارده و آنان را به کدام سمت و سو رهنمون کرده است. حاصل این پژوهش آن بود که این نشریات به عنوان نهادهایی مدرن و پیشگام با تغییر رویکرد، ذهن و رفتار زنان در خانه‌داری و بچه‌داری کوشیدند با تقویت هویت فردی آنان در مسیر گذار به گفتمان مدرن راهگشای آنان باشند. واژه‌های کلیدی: خانه‌داری، بچه‌داری، مشروطیت، زنان، امر روزمره

Woman and Change in the Everyday Life Based on Women's Newspapers in Qajar Era

Soheila Torabi Farsani²

Abstract

The importance of everyday life in social history is based on behavior, orientations, and mental habits of social agents. After the victory of the constitutional movement and the possibility of outbreak of modern discourse, the newcomer women's newspapers tried to classify the mental background and practical methods of this discursive shift, and in the meantime recommended women a new approach to life and women's affairs, in order to be able to go correctly through this discursive shift. The aim of this paper is to identify the path which these newspapers took up in the sphere of women's everyday life through making partial changes with a different approach. This paper, using content analysis method, seeks to explain that the modern discourse which stemmed from the victory of the constitutional movement, in its formation, what impact has had on women's everyday life and to where it has directed them. The result of this research is that these newspapers as modern and pioneer institutions with a shift in women's approach, mind, and behavior in housekeeping and child rearing, tried to intensify women's individual identity in the path to modern discourse and in course of this to show them the way.

Keywords: Housekeeping, Child Rearing, Constitutionalism, Women, Everyday life.

۱. دانشیار گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، اصفهان، ایران.

* تاریخ دریافت ۱۳۹۴/۷/۱۸ تاریخ پذیرش ۱۳۹۴/۸/۲۱

2. Associate Professor, History Dept., Humanities Faculty, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Isfahan, Iran. E.mail: stfarsani@iaun - ac.ir

مقدمه

مورخان در گذشته توجه چندانی به زندگی روزمره نداشتند و آن را ناچیز می‌شمردند. ولی امروزه برخی از پژوهشگران صرفاً، آن را تاریخ واقعی می‌دانند و از اهمیت بسیاری در تاریخ نگاری معاصر برخوردار شده است. امر روزمره در تلاقی گاه رویکردهای تازه جامعه‌شناسی، فلسفه و پدیدارشناسی قرار گرفته است. این رویکردها زندگی روزمره را به عنوان امری مسأله دار به شمار می‌آورند. برخی جامعه شناسان از جمله نوربرت الیاس^۳ مفهوم امر روزمره^۴ را بیش از آن که به نظر می‌رسد پیچیده می‌داند. وی معنای متداولی از این اصطلاح را از زندگی خصوصی تا جهان مردم عادی مطرح می‌کند. سه مؤلفه کردار، رویکرد و مناسک از مواردی است که پژوهشگران این حیطه به آن پرداخته‌اند. برودل^۵ کردار را به عنوان قلمرو امر معمول تعبیر می‌کند. رویکردها را عادات ذهنی می‌نامد. مناسک موارد ویژه‌ای است که به زندگی افراد و جماعات دلالت می‌کند. آداب زندگی روزمره هر جامعه‌ای از باب نمونه شیوه‌های احوالپرسی، غذا خوردن یا شست‌وشو و مواردی از این دست عمدتاً مورد توجه سیاحان خارجی قرار گرفته، در حالی که مورخان همان جامعه توجه چندانی به آن نداشته‌اند. مورخان اجتماعی کوشیده‌اند نشان دهند امر روزمره بخشی از تاریخ است. توصیف و تحلیل مناسبات میان ساختارهای روزمره و دگرگونی آن امری دشوار است. یکی از نکات مورد توجه مورخان اجتماعی روند تعامل بین رویدادها و فرآیندهای بزرگ از یک سو و ساختارهای زندگی روزمره از سوی دیگر است.^۶ فیلیپ واندرا^۷ در مقدمه‌ای که بر کتاب زندگی روزمره در دنیای نوین نگاشته است، بنیاد امر روزمره در جهان مدرن را «موقتی بودن همه‌جانبه و دگرگونی شتاب‌یافته» آن می‌داند و هر ثباتی را در این امر توهم می‌خواند.^۸ بدیهی است امر روزمره در سپهر سنت از ایستایی بیشتری برخوردار است.

در حوزه مباحث امر روزمره، از کتاب‌هایی که به زبان فارسی ترجمه یا نگارش شده می‌توان نام برد. اثر گافمن، نمود خود در زندگی روزمره، که از منظری فلسفی - روانشناختی به زندگی

3. Nobert Elias

4. Everyday Life

5. Fernand Braudel (1902-1985)

6. Peter Burke, *New Perspectives on Historical Writing* (Pennsylvania: Un. Park, 1992), P. 10.12.

7. Philip Wander

8. Henri Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World* (London: Continuum, 2002), p. vii.

می‌پردازد و زندگی اجتماعی را از بعد نمایشی تحلیل می‌کند.^۹ جامعه‌شناسی کاربردی در زندگی روزمره، که در خصوص زندگی روزمره به تأثیر وجوهی همچون جهانی شدن، فن‌آوری و سازمان‌ها و اموری مثل صمیمیت، فرهنگ، سلامتی و نمونه‌هایی از این دست می‌پردازد.^{۱۰} همچنین کتاب پرسه‌زنی و زندگی روزمره ایرانی که عمدتاً بر مسأله مصرف و مراکز خرید در زندگی روزمره تمرکز کرده است.^{۱۱} کتاب فرهنگ و زندگی روزمره نیز به تحول این پدیده از دوره مدرن به پست مدرن می‌پردازد.^{۱۲}

این پرسش مطرح می‌گردد که رویدادهایی همچون مشروطیت و روند نوگرایی در ایران بر اموری که زنان به صورت روزمره در آن دوره انجام می‌دادند چه تأثیری گذارده است و عمدتاً بر اساس توصیه‌هایی که نشریات زنان در فاصله زمانی مشروطه تا اوایل پهلوی مطرح کرده‌اند این تحولات چگونه صورت گرفته است.

نشریات حاملان گفتمان مدرن

جنبش مشروطیت زمینه تقویت گفتمان مدرن را فراهم کرد. نشریات به عنوان نهادی مدرن کارکردی جدید یافتند. نخستین نشریات در ایران بیشتر به بولتن‌های خبررسانی شباهت داشتند ولی پیروزی مشروطیت موقعیتی فراهم کرد تا نشریات کارکردی جدید بیابند از آن جمله نشریات زنان کارکردی نقادانه و تعلیمی یافتند. این نشریات با طرح چشم‌اندازی نو که بر افق دانایی جدیدی پایه داشت کوشیدند در حوزه عمل و زندگی روزمره زنان دگرگونی‌هایی هرچند کوچک ایجاد کنند. در این دوران هفت نشریه زنانه به صورت فعال وجود داشت که برخی از آن‌ها دوره‌ای کوتاه‌تر و برخی تا اوایل دولت پهلوی انتشار یافتند:^{۱۳} دانش (دکتر کحال): ۱۳۲۸ هـ/ ۱۹۱۰ م؛ شکوفه (مزین السلطنه): ۱۳۳۱ هـ/ ۱۹۱۳ م؛ زبان زنان (صدیقه دولت‌آبادی): ۱۳۳۶ هـ/ ۱۹۱۸ م؛

۹. اروینگ گافمن، نمود خود در زندگی روزمره، ترجمه مسعود کیانیپور (تهران: مرکز، ۱۳۹۱).

۱۰. زیگموند باومن و تیم می، جامعه‌شناسی کاربردی در زندگی روزمره، ترجمه راضیه خزاعی (تهران: لوح فکر، ۱۳۹۰).

۱۱. عباس کاظمی، پرسه‌زنی و زندگی روزمره ایرانی (تهران: آشیان، ۱۳۸۸).

۱۲. اندی بنت، فرهنگ و زندگی روزمره، ترجمه لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان (تهران: اختران، ۱۳۸۶).

۱۳. برای آگاهی بیشتر از مشخصه‌های این نشریات ر.ک: اسناد مطبوعات ایران (۱۳۳۰، ۱۲۸۶ هـ.ش)، به کوشش کاوه بیات

و مسعود کوهستانی نژاد (تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۲)؛ صدیقه ببران، سیر تاریخی نشریات زنان در ایران معاصر (تهران: روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۸۱)؛ فرید قاسمی، راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار (تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۴)؛ محمدصدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران (تهران: کمال، ۱۳۶۴)؛ پری شیخ‌الاسلامی، زنان روزنامه‌نگار و اندیشمند ایران (تهران: زرین، ۱۳۵۱)؛ ه.ل. رابینو، فهرست روزنامه‌های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ هـ. (تهران: اطلاعات، ۱۳۸۰).

جهان زنان (آفاق پارسا): ۱۳۳۸ هـ/ ۱۹۲۰ م.؛ نامه بانوان (شهناز آزاد): ۱۳۳۸ هـ/ ۱۹۲۰ م.؛ عالم نسوان (نوبه صفوی): ۱۳۳۸ هـ/ ۱۹۲۰ م.؛ جمعیت نسوان و طنخواه (محترم و ملوک اسکندری): ۱۳۴۱ هـ/ ۱۹۲۳ م. این نشریات علاوه بر نقد شرایط موجود به ترسیم آن چه باید باشد به صورت سپهری آرمانی پرداختند و کوشیدند زمینه تحول زندگی روزمره زنان را با آموزش‌هایی که در هر شماره به آن‌ها داده می‌شد فراهم نمایند.

از این رو نشریات با ایده‌های جدید جایگزین روش‌های سنتی آموزش شدند که بیشتر تجربی بود و از «گیس سفیدان» به نسل بعد منتقل می‌شد. گفتمان جدید امر روزمره، افق دانایی جدید را می‌طلبید که این نشریات کوشیدند این پیکره جدید را ترسیم کنند. از آن جایی که علیرغم پیروزی مشروطه، موقعیت واقعی زن در جامعه تغییر چندانی نکرد و بازتعریف جدیدی از آن صورت نگرفت، این نشریات در درون گفتمان سنت به دگردیسی وظایف سنتی زنان پرداختند و نه تنها نقش مادری و همسری را تأیید نمودند که کوشیدند مفاهیم مدرن را در درون گفتمان سنت فعال سازند.

نقد رویکردها و عادات ذهنی زنان

زنان شهری، روستایی و ایلی در یک امر مشترک بودند و آن تعریف هویتی آن‌ها به عنوان همسر و مادر بود. این نقش‌ها مسئولیت‌هایی را در قالب امور روزمره برای آنان تعریف می‌کرد. زنان طبقه بالای شهری وظایف مربوط به امور خانه و بچه را به خدمتکاران می‌سپردند و اوقاتشان با ملالت و محدودیت بیشتری همراه بود.^{۱۴}

زنان اعیان و اشراف که وقت بسیاری داشتند بطور معمول برای پر کردن وقت خود به مهمانی دادن و در موارد معدودی پرداختن به امور هنری نیز بخش‌هایی از امور روزمره آنان بود.^{۱۵} تعداد اندکی از آن‌ها که در خانواده‌های خاصی بالیده بودند با سواد بوده و با شعر و ادب و روخوانی قرآن آشنا بودند. در این که این زنان تاجه حد به امور فرهنگی و یادگیری هنرها، گرایش داشتند. در بین روایاتی که سیاحان به دست داده‌اند، اختلاف نظر وجود دارد.^{۱۶} زنان طبقات فرودست و متوسط شهری، روستائیان و عشایر، خود به امور خانه می‌پرداختند و تمام اوقات خود را مصروف این وظایف

۱۴. کارلاسرنا، مردم و دینیهایی ایران، ترجمه غلامرضا سمعی (تهران: نشر نو، ۱۳۶۳) ص ۴۶.

۱۵. پولاک، سفرنامه، ترجمه کیکوس جهاننداری (تهران: خوارزمی، ۱۳۶۱)، ص ۲۴۵.

۱۶. گاسپار درو ویل، سفر در ایران، ترجمه منوچهر اعتماد مقدم (تهران: شبابویز، ۱۳۷۰)، ص ۶۹؛ ماری لئونوراشل، خاطرات

لیدی شلی، ج ۲، ترجمه حسین ابوترابیان (تهران: نشر نو، ۱۳۶۸)، ص ۸۹؛ ساموئل گرین ویلز بنجامین، ایران و ایرانیان، خاطرات و سفرنامه بنجامین (تهران: آفتاب، ۱۳۶۳)، ص ۳۹۱.

می‌کردند^{۱۷} و هویت خود را در این نقش‌ها باز می‌یافتند.

دختران از کودکی با فنون خانه‌داری و شوهرداری آشنا می‌شدند و آموزش دختران بر این اساس شکل می‌گرفت و شامل نگهداری از فضای مادی خانه بود که شامل می‌شد بر حفظ بهداشت و منظم کردن خانه، زیباسازی فضای خانه، تغذیه اعضای خانه، پخت و پز، رسیدگی به پوشاک اهالی خانه، از آماده‌سازی تا شست و شو، تهیه و آماده‌سازی مواد غذایی، مراقبت از کودکان و رسیدگی به امور همسر و توجه به خرج و دخل خانواده.

در سلسله مباحثی در نشریه دانش با عنوان «خطاب به دوشیزگان» برخی آموزه‌های اخلاقی و روابط اجتماعی که عمدتاً در بین زنان متداول بوده از جمله رفتارهایی مثل عیب‌جویی، طعنه، قهر، روی درهم کشیدن، فخر فروشی، و ظاهر بینی مورد نقد قرار گرفته و در مقابل به زنان توصیه شده که عادات ذهنی جدیدی را جایگزین آن کنند از جمله خوش رویی، دلجویی، عبادت و دستگیری از مردم و غصه‌گذشته نخوردن.^{۱۸}

نشریه دیگری نیز از موضعی انتقادی به وضعیت زنان و مجالس عمومی آن‌ها پرداخته. این که بیشتر تجمع‌های زنان «مجالس گریه و زاری» است، و «مجالس خوشی و سرور» و «مجالس علم و دانش» ندارند و خطاب به زنان می‌نویسد: «خانم‌های محترم جهل و نادانی تا کی آخر شما هم انسانید باید دارای شرایط انسانیت باشید»، و به «اخلاق ناپسند و حرکات نامطبوع» زنان انتقاد کرده که «هر مجلس و محفلی که فوق العاده مغشوش و رشته نظم‌ش گسیخته می‌شود می‌گویند حمام زنانه» و هرچند این اصطلاح بسیار تحقیرآمیز بوده ولی از آن جایی که از نظر نویسنده مقاله یک واقعیت است نمی‌توان به آن ایرادی گرفت.

در تجمع‌های عروسی و مهمانی زنان «جز همه‌همه و هیاهو چیز دیگری دیده و شنیده نمی‌شود» حتی خانم‌های طبقه متوسط و تربیت شده در جمع‌های خود فقط از «توری و روبان و لباس صحبت می‌کنند و صحبتشان منحصر است به عیب‌جویی از یکدیگر و تمسخر از لباس و توالی و نواقص عصرانه و نهار میزبان»، نویسنده معتقد است رفتار زنان «نامعقولانه» و «شرم آور» است و هر جا بروند نظم و ترتیب آن را به هم خواهند زد. مثلاً از باب نمونه، زمانی که اجازه ورود زنان برای

۱۷. میرزا فتاح خان گرمودی، سفرنامه ممسنی، به کوشش فتح‌الدین فتاحی (تهران: مستوفی، ۱۳۷۰)، ص ۳۳۳؛ اوستن هنری لایارد، سفرنامه، ترجمه مه‌راب امیری (تهران: انزان، ۱۳۷۶)، ص ۶۶؛ ماساهارو یوشیدا، سفرنامه، ترجمه هاشم رجب زاده (مشهد: آستان قدس، ۱۳۷۳)، ص ۱۲۶.

۱۸. «خطاب به دوشیزگان»، دانش، سال اول، ش ۱ (۱۰ رمضان ۱۳۲۸)، ص ۴؛ «غم خوردن»، دانش، سال اول، ش ۶ (۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۸)، ص ۳.

بازدید دارالصنایع کمال الملک داده شد، رفتار اجتماعی آنان بسیار ناشایست بود و حتی مجسمه ای را شکستند. به زنان توصیه می‌شود برای خروج از این شرایط باید جهل و نادانی را از خود دور کرده و سنجیده سخن گویند و فهمیده عمل کنند.^{۱۹} به زنان توصیه می‌شود هرگاه بتوانند از عقل، فکر، وجدان، تربیت، ادب، حسن خلق، عفت، ظرافت، معاشرت، رعایت نزاکت در صحبت، معقولیت استفاده کنند و از کلمات ناسنجیده و حرکات ناپسند احتراز کنند شایسته ورود به مدرسه خواهند بود.^{۲۰}

همچنین گرایش زنان به باورهای خرافی و عقاید مرسوم خرافی در بین آنان با دید انتقادی نگریسته شده و این که عمدتاً این عقاید در بین زنان شهری بیشتر از زنان روستایی و ایلی بوده که منشأ آن را «بی‌کار و مهمل» گذراندن زندگی زنان شهری و فرصت زیاد برای پیگیری فکرهای مهمل دانسته و پیشنهاد می‌دهد با کار و عمل می‌توان از بطالت و تنبلی بلکه مرگ ابدی از رونق نخواهد افتاد.^{۲۱}

عقلانی‌شدن امر روزمره

مفاهیم مدرن برآمده از مشروطیت، علم، نظم، قانون، عقل و وقت‌شناسی با نقش‌های زنان در خانه آمیخته شد و به امر روزمره وجوه جدیدی بخشید. شعارهای مشروطه خواهان به امور خانه داری پیوند خورد و مفاهیم اصطلاحاتی خلق شد با عنوان «قانون خانه‌داری»، «مهندسی خانه‌داری»، «سیاست خانه‌داری»، «علم خانه‌داری»، «علم شوهرداری»، «علم بچه‌داری»، که در ذیل به تشریح آن خواهیم پرداخت. این اصطلاحات که حاکی از تلاش برای پیوند مفاهیم جدید با مسائل زنان و امر روزمره آنان است. واژه ای که برای انجام بهینه امور خانه به کار می‌رود علم است در حالی که در گفتمان سنت در این قبیل موارد از واژه فن استفاده می‌شد و این نشان دهنده آن است که مفهوم علم به معنای جدید آن تشخیص و اهمیت بسیاری یافته بود. نشریات زنان بیشتر بر امور زنان در امر خانه‌داری، بچه‌داری و شوهرداری تمرکز داشتند. ولی توصیه‌هایی نیز در راستای تحولات جدید اجتماعی مطرح می‌کردند.

۱۹. هما خانلر محمودی، «چرا ما ترقی نکرده ایم»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۴ (جمادی الاخر ۱۳۳۹)، ص ۲۸، ۳۳.

۲۰. همان.

۲۱. خانم دکتر مهدی خان ملک زاده، «معارف زن های ایران یکی از سرچشمه های بدبختی ما»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۳

(ربیع الثانی ۱۳۳۹)، ص ۳۰، ۳۷.

قانون خانه‌داری

شعار قانون گرایی برآمده از گفتمان مدرن موجب شد که در امر روزمره نیز «قانون خانه‌داری» مطرح گردد. «مملکت زن خانه اوست ... باید دستوری برای اداره نمودن مملکت خود تهیه کرده و به کار بندد.» بنابراین پیشنهاد می‌شود «یک روز رخت‌شوئی، یک روز اتوکشی، یک روز خیاطی، یک روز خرید، یک روز حمام و ملاقات دوستان، یک روز استراحت و عبادت خدا، هر روز هم باید پروگرامی داشته باشد مشتمل بر حاضر کردن خوراک، شستن ظروف، پاک نمودن اطاقها، نفت کردن چراغها و سایر چیزها.» توصیه می‌شود خانم‌ها به جای انجام امور روزمره بر اساس عادت، تأمل کنند و قانون منظمی برای خود ایجاد کنند به این شکل امور با سهولت بیشتری انجام می‌شود از تلف شدن وقت جلوگیری می‌شود و شخص از انجام آن «لذت قلبی» می‌برد.^{۲۲}

شیوه قانون‌مداری در امور روزانه نیازمند تقسیم کار است و «کارهای خانه باید تقسیم شود بین افراد خانواده و مستخدمین آن» و حتی می‌توان به کودکان آموزش داد تا وسایل خود را در جاهای مشخص قرار دهند. بر آن که زنان باید کار در خانه را «با هوش و عقل» انجام دهند، تأکید می‌شود.^{۲۳} «زندگانی اغلب ما نسوان از چیزهای کوچک متعارفی تشکیل یافته و ما باید در تکمیل آن‌ها بکوشیم ... ولی مادامی که ما منتظر اقدامات بزرگ بعید می‌باشیم هرگز به مقصود نرسیده و ترقی حقیقی نخواهیم کرد.»^{۲۴}

از آنجایی که بی‌نظمی باعث خستگی زیاد می‌شود، برای جلوگیری از خستگی ناشی از کار روزمره برای هر چیزی جایی تعیین شود و عادت به منظم بودن کنند.^{۲۵} این نظم شامل موقع شناسی و تلف نکردن وقت هم می‌شود. تذکر به زنان که وقت گرانبهای خود را بیهوده تلف نکنند. «برای انجام هر کار که یک ساعت لازم است پنج ساعت صرف می‌کنیم و عاقبت هم از وقتمان استفاده صحیح نمی‌کنیم.»^{۲۶} در واقع در این‌جا یک عنصر مدرن آموزش داده می‌شود و آن ارزش قائل شدن برای وقت و زمان بود که پیش از آن برای زنان با توجه به شیوه زندگی آن‌ها اهمیت چندانی نداشت.

نشریات زنان بر اهمیتی که چیزهای جزئی در زندگی یومیه دارند توجه نشان می‌دهند با

۲۲. م.م. محمودی، «قانون خانه‌داری»، «عالم نسوان»، سال اول، ش ۱ (ذی‌حجه ۱۳۳۸)، ص ۱۰، ۱۲.

۲۳. همان.

۲۴. «اهمیت جزئیات»، «عالم نسوان»، سال اول، ش ۲ (صفر ۱۳۳۹)، ص ۳، ۴.

۲۵. «مهندسی خانه‌داری»، «عالم نسوان»، سال هفتم، ش ۸ و ۷ (تیر ۱۳۰۶)، ص ۲۷۷، ۲۸۰.

۲۶. «توصیه»، «عالم نسوان»، سال اول، ش ۴ (جمادی‌الآخر ۱۳۳۹)، ص ۳.

کمترین لفظ پردازی به دگرگونی امور عملی در زندگی و دادن راه‌حلی در این خصوص مبادرت می‌کنند. این نشان‌دهنده آن است که از یک سو تحولات سیاسی-اجتماعی که بهره‌عظیمی از جنبش مشروطه داشت با اقدامات حاد و انقلابی ملازم بود و از سوی دیگر در حیطه خانواده و امور زنان، پیشگامان نوظوای برای زنان به گام‌های تدریجی و اصلاحی روی داشتند.

علم خانه‌داری

اصطلاح‌های «علم خانه‌داری»، «سیاست خانه‌داری»، و «مهندسی خانه‌داری»، همه از مواردی است که در جهت عقلانی کردن امر روزمره در خانه‌داری مطرح می‌شود بودجه‌بندی امور خانه است. این که چند درصد از بودجه خانه به خوراک، لباس، مسکن، «مصارف روحی از قبیل تربیت و تفریح» که شامل تحصیل کودکان، موسیقی، کتاب، مجله، روزنامه، خرج پست، بهداشت، تفریح، انفاق و هدایا خواهد بود. «عملیات» که شامل مخارجی مثل حقوق مستخدمان، هزینه تلفن، و سوخت و روشنایی و تمیزکاری وسایل خانه، سفید کردن ظروف، و «تجملات» نیز بخشی از وسایلی است که خریداری می‌شود تا حس «خودنمایی و خودپسندی» ما را جواب دهد. «برای شناسایی این که خرید هر وسیله جزو تجمل است یا خیر باید به عقلمان رجوع کنیم.»^{۲۷}

به طور مثال عطر و سیگار و شیرینی در یک تقسیم‌بندی در بخش تجملات قرار می‌گیرد.^{۲۸} که متناسب با شرایط اقتصادی و اجتماعی هر جامعه مفهوم می‌یابد. آموزش صرفه‌جویی و جلوگیری از اسراف و مدیریت هزینه‌ها، آموزش پس‌انداز و سرمایه‌گذاری از موارد مورد توصیه نشریات بود.^{۲۹} این مفاهیم نیز برگرفته از مفاهیم متجددانه غربی است که بر سخت‌کوشی و اندوخته کردن توصیه می‌کند که اساس اقتصاد مدرن بود. به زنان توصیه می‌شد مثل «خانم‌های ملل متمدنه» در امور معیشت و زندگی مشارکت کنند که در ابتدا به صورت نظارت بر خرج و دخل خانه و به تدریج با ورود به مشاغل همچون معلمی، پرستاری و پزشکی در امور اقتصادی و مالی خانواده مشارکت کنند، مقاله‌های متعددی در خصوص آموزش بودجه‌بندی خانواده و طبقه‌بندی اولویت‌های زندگی مثل خوراک، کرایه منزل، مواجب نوکر، سوخت، پول روشنایی، آب و جارو، لباس، «مصارف روحی» از

۲۷. «امور مالی خانواده»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۳۱، ۲۷.

۲۸. همان.

۲۹. «صرفه‌جویی در لباس»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۲ (صفر ۱۳۳۹)، ص ۱۹، ۱۸ و ۲۲.

قبیل تربیت، تفریح، کتاب، مدرسه، روزنامه و مواردی از این دست و چگونگی اختصاص بودجه به آن‌ها تشریح می‌شود و در همه موارد بر عنصر عقل در امر روزمره تأکید می‌شود. همدلی، محبت و مشورت زن و شوهر، این که نباید به دنبال مد دائم لباس های جدید تهیه کرد و بیشتر باید بهداشت و آسایش را مدنظر قرار داد.^{۳۰}

به این ترتیب عقلانی کردن امر روزمره زنان دارای وجوه گوناگونی بود از جمله بودجه‌بندی امور خانه و تنظیم درآمد و هزینه‌ها و طبقه‌بندی یا اولویت‌بندی هزینه‌ها که در سه‌دسته کلی مثل خوراک، پوشاک و کرایه خانه تقسیم شده و دسته‌ای از هزینه‌ها که به مصرف «پیشرفت و ترقی» می‌رسد مثل «تحصیل اطفال»، موسیقی، کتاب، مجله، روزنامه، انفاق، هدایا، تفریحات، مخارج حفظ الصحه، پست و تلگراف برای هر چیزی که وسعت به حیات می‌دهد.» تجملات نیز بخشی از هزینه‌هاست «فقط برای این خریداری می‌شوند که حس خودنمایی و خودپسندی خود را جواب گوئیم.»^{۳۱}

علاوه بر آن ذکر می‌شد که زنان و دختران باید «علم خیاطی» و «علم آشپزی» بدانند. حرفه‌هایی که در صورتی که همسرشان متمول بود موجب «مزید محبت» و در صورتی که همسرش فقیر بود بتواند از این راه روزگار بگذراند.^{۳۲} در ضمن واژه‌های علم و عقل به کرات در این نشریات استفاده می‌شود.^{۳۳}

این نشریات ضرورت آموزش زنان را طرح می‌کنند و با به کارگیری واژه علم برای امور روزمره که تلاش می‌شود تعلیم و آموزش زنان کاربردی شوند و با هنجارهای اجتماعی همخوان شوند. اینکه این دانش نیاز به مدرسه دارد و زنی که علم و عقل خود را می‌افزاید «علم شوهرداری» را نیز بهتر انجام می‌دهد.

علم شوهرداری و علم بچه‌داری

شوهرداری فقط آرایش کردن نیست بلکه اخلاق، عصمت، عفت، تقوا، رویه معاشرت آنان را ارتقاء می‌دهد و ملاک‌های سنتی زن خوب یا «شایست» که فقط به آرایش خود و تمیزی خانه می‌پردازد

۳۰. «بودجه خانواده»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۲ (عقرب ۱۲۹۹)، ص ۱۱، ۱۵.

۳۱. «امور مالی خانواده»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۲ (بهمن ۱۳۰۵)، ص ۷۲، ۷۶.

۳۲. «ناظم غیر منتظم»، *شکوفه*، سال اول، ش ۱۷ (ذی حجه ۱۳۳۱)، ص ۳.

۳۳. م.م. محمودی، «قانون خانه‌داری»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۱ (ذی حجه ۱۳۳۸)، ص ۱۰، ۱۲.

و کم‌خرج و مطیع است.^{۳۴}

زن عاقل آموزش دیده می‌تواند با مشارکت در دخل و خرج خانه، مدیریت بهتر خانه دوست و همراه شوهر باشد با او همدل و همراه باشد و او را درک کند. این نوع نگرش در گفتمان سنت با عناصر جدیدی در هم می‌آمیزد که آموزش زنان را ضروری می‌کند. زنی که آموزش می‌بیند و از علم و عقل بهره‌مند می‌شود بچه‌داری به شیوه علمی را می‌آموزد و در نتیجه کودکان کمتر آسیب دیده و سالم‌تر می‌مانند. و اینکه مادران بدون آموزش چون علم ندارند کودکان را تربیت نمی‌کنند بلکه نگهداری می‌کنند.^{۳۵} حتی مواردی نیز که در امور بهداشتی یا تغذیه کودکان شیوه‌های سنتی مطرح می‌شود تأیید آن را از روش‌های علمی و از «دول متمدنه» می‌گیرند.^{۳۶} جمعیت نسوان وطنخواه طی نامه‌ای از رئیس الوزرا می‌خواهند که آموزش و تربیت زنان توجه ویژه شود چرا که مادران قوی عنصر اصلی تربیت هستند و عامل عمده تمدن خواهند بود.^{۳۷}

مقالات بسیاری نیز برای ارائه روش‌های علمی مراقبت از کودکان و شیوه درست مراقبت از مادران باردار نوشته شده و به زنان توصیه می‌شد برای جلوگیری از امراض و مرگ و میر مادران و کودکان به جای مراجعه به قابله‌ها و روش‌های زایمان خانگی به پزشکان و پرستاران مراجعه شود و اینکه باید از لوازم خاصی که با علم جدید مطابقت دارد استفاده شود.^{۳۸} این که مهم‌ترین وظیفه زن که مادری است باید به صورت علمی انجام شود.^{۳۹} ضدعفونی کردن وسایل و اتاق که در ایران صورت نمی‌گیرد و این که باید مانند آمریکا و اروپا زنان حامله به مریضخانه‌های مخصوص رفته تا عوارض بعد از زایمان کاهش یابد.^{۴۰}

۳۴. برای آگاهی بیشتر ر.ک: هشت رساله در بیان احوال زنان، به تصحیح روح انگیز کراچی (تهران: پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۹۰)، ص ۱۷۳، ۱۸۱؛ بی بی خانم استرآبادی، معایب الرجال، ثبت کتابخانه مجلس: ۸۹۸۴؛ تأدید النساء، ثبت کتابخانه مجلس: ۸۸۲۶؛ «معامله بی رویت اغلب اسباب ندامت است»، شکوفه، سال سوم، ش ۱۹ (محرم ۱۳۳۲)، ص ۴.

۳۵. «از ادب پر نور شد این نه فلک»، شکوفه، سال اول، ش ۱۶ (ذی‌قعدة ۱۳۳۱)، ص ۲، ۱؛ «بیچاره عوام»، زبان زنان، سال دوم، ش ۱۰ (رمضان ۱۳۳۸)، ص ۲.

۳۶. «از ادب پر نور شد این نه فلک»، شکوفه، سال اول، ش ۱۶ (ذی‌قعدة ۱۳۳۱)، ص ۲، ۱؛ هما خانلر محمودی، «چرا ما ترقی نکردیم»، عالم‌نسوان، سال اول، ش ۴ (جمادی الاخر ۱۳۳۹)، ص ۳۲، ۲۸.

۳۷. «الجنة تحت اقدام الامهات»، مجله جمعیت نسوان وطنخواه، سال اول، ش ۱ (سال ۱۳۰۲)، ص ۲۴.

۳۸. «تولد طفل»، عالم‌نسوان، سال اول، ش ۲ (صفر ۱۳۳۹)، ص ۱۱، ۹.

۳۹. «صحت برای مادران»، عالم‌نسوان، سال هفتم، ش ۶ (خرداد ۱۳۰۶)، ص ۲۰۵.

۴۰. مسیو مکداول، «قبل از تولد طفل»، ترجمه ملوک شایان، عالم‌نسوان، سال هفتم، ش ۲ (بهمن ۱۳۰۵)، ص ۷۱، ۶۸.

با معرفی این روش‌های علمی از سوی نشریات زنان روش‌های سنتی بچه‌داری نیز نقد می‌شود؛ یعنی از دل روابط سنتی به نقد روش‌های آن می‌پردازند. گام‌های کوتاه در درون سنت و نقد همدلانه آن، رد شیوه‌های سنتی پرورش کودکان و جایگزین کردن روش‌های علمی با آن از مواردی است که در این نشریات به چشم می‌خورد. در یکی از مقالات آمده «ترس مضحکی» از زنان عالم و تربیت شده است از آن‌جا که اساس هر تربیتی بر تقویت حس مسئولیت است و «زن تربیت شده» هزار بار بهتر از زنی است که جز «امور یومیه در دنیا فکر و خیالی ندارد.»^{۴۱} حتی دستوراتی برای تربیت و شیوه‌های تنبیه و تشویق کودکان، واگذاری مسئولیت به کودکان ارائه می‌شود.^{۴۲} در نشریه کوشیده می‌شود علاوه بر این که در هر شماره به اهمیت نقش «مادر در تربیت کودک» اشاره شود به شیوه‌های تربیتی برقراری نظم و اطاعت در کودکان نیز اشاره شود. برقراری عادات نو سیمای عادات کهنه و اعمال تنبیه بدنی که شامل شلاق زدن بر کف دست کودکان ۲ تا ۸ سال و حتی اشاره می‌شود که تنبیه قبل از دوسالگی هم گاه لازم می‌شود. گازگرفتن از گردن کودک که «قدری اسباب درد» شود محروم کردن از خوشی‌ها و علایق و اینکه تنبیهی که کمی درد ایجاد کند بهتر از تهدید و دعوا کردن است و این که تنبیه باید بلافاصله اعمال شود.^{۴۳}

به نظر می‌رسد در آن زمان شیوه‌های تربیتی همچنان با تنبیه بدنی و ایجاد درد برای عبرت‌آموزی همراه بوده همچنین شیوه‌های تشویق با کلمات تحسین آمیز، تبسم و بوسه و هدیه و پول و لغو تنبیه از مواردی است که اشاره شده است. همین‌طور بر واگذاری مسئولیت به کودکان نیز تأکید شده است.^{۴۴}

شکل‌گیری فردیت مدرن

یکی از مؤلفه‌های گفتمان مدرن شکل‌گیری هویت فردی در زنان است. پیش از این اشاره شد زنان در سپهر سنت در نقش‌های اجتماعی شان معنا می‌یافتند. نقش مادری و همسری به آنان هویت و معنای بودن می‌داد. در این زمان نشریه‌های زنان به رغم پذیرش و اهمیت این دو نقش توجه به

۴۱. زری خانم، «اساس انقلاب اجتماعی»، نامه بانوان، سال اول، ش ۵ (محررم ۱۳۳۹)، ص ۳.

۴۲. «چگونه باید اطفال را به اطاعت واداشت»، عالم‌نسون، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۲۲، ۱۸؛ «چگونه باید اطفال را به اطاعت واداشت»، عالم‌نسون، سال هفتم، ش ۲ (بهمن ۱۳۰۵)، ص ۶۷، ۶۴.

۴۳. «چگونه باید اطفال را به اطاعت واداشت (قسمت سوم)»، عالم‌نسون، سال هفتم، ش ۲ (بهمن ۱۳۰۵)، ص ۶۷، ۶۴.

۴۴. «چگونه باید اطفال را به اطاعت واداشت (قسمت سوم)»، عالم‌نسون، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۲۲، ۱۸.

فردیت زنان را نیز مطرح کردند و هویت جدیدی از زن را ترسیم نمودند که زنان در لابلای وظایف روزمره به «من» وجودی خود نیز توجه نشان دهند.

در نشریه *عالم نساوان* به زنان توصیه می‌شود ورزش کنند «ورزش روزانه برای صحت قوای کاری لازم است» پیاده‌روی و دیگر ورزش‌ها مفید است و موجب آرامش و رفع ضعف و خستگی اعصاب می‌شود. کسالت، یبوست و بدخوراکی همچنین چاقی حاصل از ورزش نکردن است. علاوه بر شرح ضرورت انجام اعمال ورزشی، توصیه به معاینه‌های سالیانه می‌شود، بررسی فشار خون، قلب، چشم، گوش، دندان و دیگر معاینه‌های را برای سلامتی آنها ضروری دانسته است.^{۴۵} این ابعاد گوناگون توجه به خویشتن است، چیزی که جدا از نقش‌های زنان به فهم و شکل‌گیری «من فردی» یاری می‌رساند.

در این نشریات این نکته طرح و فهم شد که پرداختن به جسم و روح بخشی از افق دانایی جدید است. از نمونه این‌گونه توصیه‌ها، ضرورت بهره بردن از نور آفتاب برای سلامتی است و تأثیری که بر هوا و بهداشت فردی می‌گذارد که در مقاله‌هایی با جزئیات به تأثیر آن بر سلامتی افراد می‌پردازند.^{۴۶}

در سلسله مطالب مرتبط با هویت در سلسله مطالب مرتبط با هویت فردی، توجه به وضع ظاهری زنان نیز در «مهندسی خانه‌داری» قرار می‌گیرد و علاوه بر لزوم ورزش و بهداشت عمومی، به مسأله چاقی زنان خانه‌دار پرداخته شده این که زنان یا خیلی چاق هستند و یا خیلی لاغر. حتی برخی می‌دانند ولی چندان اهمیت نمی‌دهند. در تقبیح چاقی زنان گفته شده که این موضوع از چند وجه جالب نیست یکی از نظر «منظر و پز» تحرک و جدیت در امور را کم می‌کند و موجب تلفات می‌شود. به زنان توصیه می‌شود در مقابل خوردن غذا باید فعالیت متناسب داشته باشند. حتی شیوه غذا خوردن زنان نقد می‌شود. زنان خانه دار یا کم خوراکند یا بد خوراک، شتابزده و با عجله غذا می‌خورند و اینکه قبل از ورزش و هنگام خستگی نباید غذا بخورند. به زنان توصیه می‌شود شیوه درست قرار گرفتن بدن موجب جلوگیری از خستگی می‌شود، نفس‌های عمیقی بکشند و عضلات خود را یکبار در روز شل کنند و روزی نیم ساعت استراحت کنند.^{۴۷}

حتی به اوقات فراغت آن‌ها از امور خانه نیز پرداخته شده و مباحثی برای هویت یابی زنان توصیه

۴۵. «ورزش روزانه برای صحت قوای کاری لازم است»، *عالم نساوان*، سال هفتم، ش ۷ و ۸ (تیر ۱۳۰۶)، ص ۲۸۴، ۲۸۲.

۴۶. «آفتاب و صحت»، *عالم نساوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۱۸، ۱۵.

۴۷. «مهندسی خانه‌داری»، *عالم نساوان*، سال هفتم، ش ۶ (خرداد ۱۳۰۶)، ص ۲۳۷، ۲۳۴.

شده این که ورزش کنند، مطالعه مطالبی در خصوص خانه‌داری، آشپزی، بچه‌داری، مدیریت خانه، امور زندگی، اخلاق و فلسفه زندگی، افزودن اطلاعات عمومی، شرکت در کلاس های آشپزی، موسیقی، صنعت، زبان خارجی، مشارکت در مجامعی که به امور اجتماعی و زندگی محلی توجه دارند و به زنان توصیه می‌شود کارهایی که به آن علاقه دارند بیاموزند تا در اوقات فراغت به آن‌ها بپردازند.^{۴۸}

تشویق و ضرورت ورزش عمومی که آن را از «اهم اصلاحات و احتیاجات اجتماعی» قلمداد می‌کنند و مقالاتی در خصوص مقایسه وضعیت ورزش در ایران با دیگر کشورها و این که تا چندی پیش ورزش در کشور جنبه حرف داشت ولی بتدریج قدم های عملی برای توسعه آن برداشته شد.^{۴۹} یکی از اموری که به تحقق خویشتن زنان یاری می‌رساند توصیه و لزوم ورزش برای زنان خانه‌دار و پیشنهاد تشکیل کلوپ‌های ورزشی بود. هوای بد، غذای بد، خوب کار نکردن معده و عدم دفع سمومات و ورزش نکردن موجب خستگی و آشفتگی قوای فکری می‌شود.^{۵۰}

لزوم یادگیری علم و دانش که نه تنها جامعه را به «پیشرفت و ترقی» می‌رساند که زنان را نیز به سعادت می‌رساند «زن نباید برای نفع مملکت تربیت شود بلکه باید برای سعادت خودش با علم و تربیت باشد.»^{۵۱} به این ترتیب زن نه در راستای نقش‌هایش که همسو با دیدن «خویش» در مسیر فردیت مفقود شده‌اش پیش می‌رود.

در برخی از نشریات زنان مدل لباس‌های اروپایی و پارچه‌ها و طرح‌هایی که مد بود به لحاظ رنگ و جنس و دوخت ارائه می‌شد که به گونه ای زمینه شکل‌گیری هویت جدیدی برای زنان را فراهم می‌کرد. در کنار این طرح‌های اروپایی لباس، توصیه می‌شد که لباس باید ساده و با وضع زندگی مناسب باشد و همچنین تفکیک انواع لباس کار، خانه و مهمانی شرح داده می‌شد.^{۵۲} که این تعاریف حوزه‌های اجتماعی جدیدی را برای زنان معرفی می‌کرد که به شکل‌گیری هویت جدیدی که برای آنان تعریف می‌شد یاری می‌کرد.

۴۸. «درجه معلومات شما به چه اندازه است»، *زبان زنان*، سال هفتم، ش ۲ (بهمن ۱۳۰۵)، ص ۴۵.

۴۹. «وجود و مجدد ورزش»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۱۲، ۱۴.

۵۰. «ورزش روزانه برای صحت قوای کاری لازم است»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۸ و ۷ (تیر ۱۳۰۶)، ص ۲۸۲، ۲۸۴؛ عفت

الملوک خواجه نوری، «لزوم ورزش»، *جمعیت نسوان وطنخواه*، سال اول، ش ۶ و ۵ (خرداد ۱۳۰۲)، ص ۵۰، ۵۲.

۵۱. «اساس انقلاب اجتماعی»، *نامه بانوان*، ش ۵ (سال ۱۳۳۸)، ص ۳؛ *زبان زنان*، سال اول، ش ۵ (جمادی الاول ۱۳۳۸)، ص

۲، ۱؛ «فراگیری علم و دانش»، *زبان زنان*، سال اول، ش ۱۰ (رمضان ۱۳۳۸)، ص ۳.

۵۲. «مهندسی خانه‌داری»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۸ و ۷ (تیر ۱۳۰۶)، ص ۲۸۰، ۲۸۲.

امور دیگری که به شکل گیری هویت جدید زنان و معنا بخشیدن به فردیت آنان یاری می‌رساند، طرح مسأله اشتغال زنان بود که در این نشریات با احتیاط و به تدریج طرح می‌شود. آگهی‌هایی مبنی بر معرفی خیاط خانه‌هایی برای آموزش خیاطی به زنان که آنان را توانمند سازد.^{۵۳} همچنین پیشنهادهایی مبنی بر ضرورت اشتغال زنان در اموری مثل معلمی، پرستاری، و پزشکی و لزوم داشتن «طبییه‌های زنانه و عالمه»، حتی پیشنهاد تشکیل شرکت و تجارت‌خانه زنان مطرح می‌شود.^{۵۴} اگر پاره‌ای از خانم‌های ما خانمیت خویش را به رخت زیبا پوشی و تنبل افتادن در اندرون ... می‌دانند .. اگر به یک نظر به زنان دنیا نگاه کنیم خواهیم دید بانوها زنانی نامیده می‌شوند که دارای مشاغل و کارهای صنعتی و ... علمی می‌باشند.^{۵۵}

به این ترتیب تمامی موارد مذکور در کنار نقش‌های مادری و همسری به تقویت «فردیت» زنان و فهم و شناسایی «من خویشتن» یاری می‌رساند. تمامی نشریات زنان شکل‌گیری هویت مستقل و قدرتمند زنان و دختران با افزایش مدارس دختران و با تأکید بر نقش زن در تعلیم و تربیت و اخلاقیات کودکان و جامعه می‌تواند افزایش یابد.^{۵۶} از آن جایی که در گذشته بخش اعظم مخالفت‌ها با آموزش دختران به این لحاظ بود که علم‌آموزی به کار دخترانی که باید شوهر کنند و بچه‌دار شوند نمی‌خورد. در این نشریات با این که این آموزش را در راستای شکل‌گیری هویت مستقل زنان مفید می‌دانستند می‌کوشیدند رابطه‌ای همسو بین علم‌آموزی و آموزش با وظیفه مادری و همسری برقرار کنند. و آموزش‌های علمی خانه‌داری و شوهرداری را ضرورتی برای دختران مسلمان مطرح کنند.^{۵۷}

توصیه به دختران که به فکر تحصیل و تهذیب اخلاق و تنویر افکار و پاکدامنی باشند و بتدریج به نگرانی‌هایی که تحصیل دختران موجب بی‌عصمتی می‌شود^{۵۸} پایان داد. یادگیری علم و به کارگیری عقل که تمایز انسان و حیوان است وطن پرستی را نیز در این راستا می‌توان معنا کرد.^{۵۹}

۵۳. «شما یک دفعه امتحان نمی‌کنید، عالم نسون، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، بخش آگهی‌ها.

۵۴. «طبییه لازم داریم»، *زبان زنان*، سال دوم، ش ۲۹ (محررم ۱۳۳۹)، ص ۳؛ «حفظ الصحه»، *زبان زنان*، سال دوم، ش ۱۷

(شوال ۱۳۳۸)، ص ۴؛ «حفظ الصحه»، *زبان زنان*، سال دوم، ش ۱۵ (شوال ۱۳۳۸)، ص ۴؛ «علم معاش»، *زبان زنان*، سال دوم، ش ۱۴ (شوال ۱۳۳۸)، ص ۲، ۱.

۵۵. «گیاه و زن»، *زبان زنان*، سال اول، ش ۱۲ (ربیع الثانی ۱۳۳۸)، ص ۲، ۱.

۵۶. «تنبيه غافلین، شکوفه»، سال اول، ش ۴ (ربیع الاول ۱۳۳۱)، ص ۳.

۵۷. «در آداب تربیت و اخلاق دوشیزگان»، شکوفه، سال اول، ش ۱ (ذی حجه ۱۳۳۰)، ص ۳.

۵۸. «فراگیری علم و دانش»، *زبان زنان*، سال اول، ش ۷ (جمادی الثانی ۱۳۳۸)، ص ۲، ۱.

۵۹. «پول ملت برای تربیت ملت باید صرف شود»، *زبان زنان*، سال اول، ش ۱۶ (جمادی الثانی ۱۳۳۸)، ص ۴، ۱.

بنابراین زنان به میزانی که تشویق می‌شوند به جرگه آموزش بپیوندند، مهارتهایشان را افزایش دهند. نوع نگاه به کار در حال دگرگونی است و کارکردن به عنوان فقیر بودن نیست. مراکز آموزش خیاطی معرفی می‌شود و مسأله کار زنان در مشاغل مثل معلمی، پرستاری و پزشکی نیز مطرح می‌شود.^{۶۰}

دادن این آگاهی به زنان که به خویشتن نیز باید توجه کرد، ورزش، شیوه صحیح نشستن، ایستادن، جلوگیری از چاقی، ورزش، غذاخوردن درست و اصولی، جلوگیری از چاقی یا لاغری مفرط تناسب غذا با فعالیت و تشریح نامناسب بودن چاقی یعنی نگرشی که پیش از آن وجود داشت مبنی بر اینکه چاقی نشان سلامت، ثروتمندی و زیبایی بود. در حالیکه نگرش جدید آن را نازیبا و نگران کننده تلقی می‌کردند.

ورزش کردن^{۶۱} عملکردی جدید و نامتعارف در شکل‌گیری هویت جدید زنان بود. ده پیشنهاد برای فراغت زنان پیشنهاد شد: مطالعه مطالبی که در امور خانه‌داری و بچه‌داری کمک کند، شرکت در کلاس‌های آشپزی، بودجه‌بندی خانه، یادگیری‌های کارهای شوهر، نظارت بر مدرسه کودکان، ورزش، مطالعه و اندیشه، موسیقی و یادگیری صنعت، زبان یا هر کاری که «عشق دارد علاوه بر خانه داری»، کارهایی که تا قبل از ازدواج علاقه داشته ادامه دهد و کناره نگیرد، آشنایی با محافل و مراکز مربوط به اهل محل و آشنایی با آن‌ها، ورود به اموری که وظایف وطن‌پرستی است.^{۶۲} فراغت و توجه به آن، مطالعه و بالا بردن آگاهی‌های عمومی و حضور اجتماعی همه گفتمان جدیدی را رقم می‌زد که هویت نوینی را چشم انتظار بود.

نتیجه‌گیری

امر روزمره در تاریخ اجتماعی و بخصوص از منظر «تاریخ از پایین» از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و به تعبیری می‌توان آن را در سه ساحت رویکرد، عادات ذهنی و کردار بازشناسی کرد. پیروزی جنبش مشروطه که تقویت گفتمان مدرن را میسر ساخت امکان حضور نشریات زنان را در دهه‌های پایانی حاکمیت قاجار و پس از آن فراهم کرد.

این که چگونه جنبش مشروطه بر امور روزمره زنان تأثیر گذارد و مسیر دگرگونی گفتمان چگونه

۶۰ «مرد و زن و تقسیم کار»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۴۰، ۳۹.

۶۱ «موجد و مجدد ورزش»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۱۴، ۱۲.

۶۲ «ده چیز که می‌شود در موقع فراغت انجام داد»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱۲ (آذر ۱۳۰۶)، ص ۴۵۵، ۴۵۴.

صورت گرفت از خلال این نشریات هویدا است. در زندگی واقعی زنان رویکردهایی جدید جایگزین شدند. تأثیر مشروطه، رواج عناصر عقل‌گرایی و علم‌گرایی را در قالب اصطلاحاتی همچون «علم‌خانه‌داری» و «علم‌بچه‌داری» ظاهر ساخت که بتدریج نه تنها بر مشارکت فعالانه زنان در امور خانه و همراهی و مشارکت با همسرانشان می‌انجامید، بلکه هویت جدیدی برای آن‌ها رقم می‌زد. یادگیری «علم اقتصاد خانه» زمینه را برای مشارکت مالی زنان فراهم می‌کرد و تبلیغ کار و طرح تعبیرهای جدیدی از مفهوم کار که لزوماً به معنی این نبود که کسانی که کار می‌کنند فقیر هستند بلکه کار ضرورتی است که تأثیر اجتماعی و فردی بسیاری دارد و به ارتقاء شخصیت فرد کمک می‌کند.

از این رو پیش‌نهاد مشاغل زنان نخستین حرکت تابوشکنانه این نشریات محسوب می‌شد. شکل‌گیری هویت جدید با تقویت فردیت برآمده از سپهر مدرن علاوه بر نقش‌های مادری و همسری به تقویت فردیت زنان نیز می‌پردازد. یادگیری علوم، حرفه و صنایع، اهمیت به جسم و روح یعنی ورزش کردن و پرداختن به جسم و اصلاح رویکرد اخلاقی و رفتاری از موارد مورد تأکید نشریات بود.

تقویت خود مستقل، غیروابسته و توانمند در زنان نیز از این موارد است در هر حال مشخص است که دگرگونی در امر روزمره، به تدریج و با چالش‌هایی مواجه بود تا به تدریج استقرار یافت و به گفتمان غالب بدل شد و امروزه طی شدن این راه طولانی تاریخی امری معمول بنظر می‌رسد.

کتابنامه

الف) نشریات

- «از ادب پر نور شد این نه فلک»، شکوفه، سال اول، ش ۱۶ (ذی‌قعدة ۱۳۳۱)، ص ۲-۱.
- «از ادب پر نور شد این نه فلک»، شکوفه، سال اول، ش ۱۶ (ذی‌قعدة ۱۳۳۱)، ص ۲-۱.
- «اساس انقلاب اجتماعی»، نامه بانوان، ش ۵ (سال ۱۳۳۸)، ص ۳.
- «الجنة تحت اقدام الامهات»، مجله جمعیت نسوان وطنخواه، سال اول، ش ۱ (سال ۱۳۰۲)، ص ۲۴.
- «امور مالی خانواده»، عالم نسوان، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۳۱-۲۷.
- «امور مالی خانواده»، عالم نسوان، سال هفتم، ش ۲ (بهمن ۱۳۰۵)، ص ۷۶-۷۲.
- «اهمیت جزئیات»، عالم نسوان، سال اول، ش ۲ (صفر ۱۳۳۹)، ص ۴-۳.
- «آفتاب و صحت»، عالم نسوان، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۱۸-۱۵.
- «بودجه خانواده»، عالم نسوان، سال اول، ش ۲ (عقرب ۱۲۹۹)، ص ۱۵-۱۱.
- «بیچاره عوام»، زبان زنان، سال دوم، ش ۱۰، (رمضان ۱۳۳۸)، ص ۲.

«پول ملت برای تربیت ملت باید صرف شود»، *زبان زنان*، سال اول، ش ۱۶ (جمادی الثانی ۱۳۳۸)، ص ۴-۱.
«تنبیه غافلین»، *شکوفه*، سال اول، ش ۴ (ربیع الاول ۱۳۳۱)، ص ۳.
«توصیه»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۴ (جمادی الاخر ۱۳۳۹)، ص ۳.
«تولد طفل»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۲ (صفر ۱۳۳۹)، ص ۹-۱۱.
«چگونه باید اطفال را به اطاعت واداشت (قسمت سوم)»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۱۸-۲۲.

«چگونه باید اطفال را به اطاعت واداشت (قسمت سوم)»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۲ (بهمن ۱۳۰۵)، ص ۶۴-۶۷.

«چگونه باید اطفال را به اطاعت واداشت»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۱۸-۲۲؛
«چگونه باید اطفال را به اطاعت واداشت»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۲ (بهمن ۱۳۰۵)، ص ۶۴-۶۷.
«حفظ الصحه»، *زبان زنان*، سال دوم، ش ۱۵ (شوال ۱۳۳۸)، ص ۴.
«حفظ الصحه»، *زبان زنان*، سال دوم، ش ۱۷ (شوال ۱۳۳۸)، ص ۴.
«خطاب به دوشیزگان»، *دانش*، سال اول، ش ۱ (۱۰ رمضان ۱۳۲۸)، ص ۴.
«در آداب تربیت و اخلاق دوشیزگان»، *شکوفه*، سال اول، ش ۱ (ذی حجه ۱۳۳۰)، ص ۳.
«درجه معلومات شما به چه اندازه است»، *زبان زنان*، سال هفتم، ش ۲ (بهمن ۱۳۰۵)، ص ۴۵.
«ده چیز که می شود در موقع فراغت انجام داد»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱۲ (آذر ۱۳۰۶)، ص ۴۵۵-۴۵۴.

«شما یک دفعه امتحان نمی کنید»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، بخش آگهی ها.
«صحت برای مادران»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۶ (خرداد ۱۳۰۶)، ص ۲۰۵.
«صرفه جویی در لباس»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۲ (صفر ۱۳۳۹)، ص ۱۹-۱۸ و ۲۲.
«طبیبه لازم داریم»، *زبان زنان*، سال دوم، ش ۲۹ (محرم ۱۳۳۹)، ص ۳-۴.
«علم معاش»، *زبان زنان*، سال دوم، ش ۱۴ (شوال ۱۳۳۸)، ص ۱-۲.
«غم خوردن»، *دانش*، سال اول، ش ۶ (ذی قعدة ۱۳۳۸)، ص ۳.
«فراگیری علم و دانش»، *زبان زنان*، سال اول، ش ۱۰ (رمضان ۱۳۳۸)، ص ۳.
«گیاه و زن»، *زبان زنان*، سال اول، ش ۱۲ (ربیع الثانی ۱۳۳۸)، ص ۱-۲.
«مرد و زن و تقسیم کار»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۳۹-۴۰.
«موجد و مجدد ورزش»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۱۴-۱۲.
«موجد و مجدد ورزش»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۱ (دی ۱۳۰۵)، ص ۱۴-۱۲.
«مهندسی خانه داری»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۶ (خرداد ۱۳۰۶)، ص ۲۳۷-۲۳۴.
«مهندسی خانه داری»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۸ و ۷ (تیر ۱۳۰۶)، ص ۲۸۲-۲۸۰.
«مهندسی خانه داری»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۸ و ۷ (تیر ۱۳۰۶)، ص ۲۸۰-۲۷۷.
«ناظم غیر منتظم»، *شکوفه*، سال اول، ش ۱۷ (ذی حجه ۱۳۳۱)، ص ۳.

«ورزش روزانه برای صحت قوای کاری لازم است»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۷ و ۸ (تیر ۱۳۰۶)، ص ۲۸۲-۲۸۴.

«ورزش روزانه برای صحت قوای کاری لازم است»، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۸ و ۷ (تیر ۱۳۰۶)، ص ۲۸۲-۲۸۴.

خانلر محمودی، هما. «چرا ما ترقی نکرده ایم»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۴ (جمادی الاخر ۱۳۳۹)، ص ۲۸-۳۲.

خانم دکتر مهدی خان ملک زاده، «معارف زن های ایران یکی از سرچشمه های بدبختی ما»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۳ (ربیع الثانی ۱۳۳۹)، ص ۳۰-۳۷.

خواجه نوری، عفت الملوک. «لزوم ورزش»، *جمعیت نسوان وطنخواه*، سال اول، ش ۶ و ۵ (خرداد ۱۳۰۲)، ص ۵۰-۵۲.

ژزی خانم، «اساس انقلاب اجتماعی»، *نامه بانوان*، سال اول، ش ۵ (محرّم ۱۳۳۹)، ص ۳.
محمودی، م.م. «قانون خانه داری»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۱ (ذی حجه ۱۳۳۸)، ص ۱۰-۱۲.
محمودی، م.م. «قانون خانه داری»، *عالم نسوان*، سال اول، ش ۱ (ذی حجه ۱۳۳۸)، ص ۱۰-۱۲.
مکداول، مسیو. «قبل از تولد طفل»، ترجمه ملوک شایان، *عالم نسوان*، سال هفتم، ش ۲ (بهمن ۱۳۰۵)، ص ۶۸-۷۱.

ب) اسناد منتشر شده و نسخ خطی

اسناد مطبوعات ایران (۱۳۳۰-۱۲۸۶ ه.ش). به کوشش کاوه بیات و مسعود کوهستانی نژاد. تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۲.

هشت رساله در بیان احوال زنان. به تصحیح روح انگیز کراچی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۹۰.

بی بی خانم استرآبادی. *مغایب الرجال*. ثبت کتابخانه مجلس: ۸۹۸۴.

تأدیب النساء. ثبت کتابخانه مجلس: ۸۸۲۶.

ج) کتاب ها

باومن، زیگوند و تیم می. *جامعه شناسی کاربردی در زندگی روزمره*. ترجمه راضیه خزاعی. تهران: لوح فکر، ۱۳۹۰.

ببران، صدیقه. *سیر تاریخی نشریات زنان در ایران معاصر*. تهران: روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۸۱.

بنت، اندی. *فرهنگ و زندگی روزمره*. ترجمه لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان. تهران: اختران، ۱۳۸۶.

بنجامین، ساموئل گرین ویلز. *ایران و ایرانیان*. به کوشش رحیم زاده ملک. تهران: آفتاب، ۱۳۶۳.

پولاک. *سفرنامه*. ترجمه کیکاووس جهاننداری. تهران: خوارزمی، ۱۳۶۱.

دروویل، گاسپار. *سفر در ایران*. ترجمه منوچهر اعتماد مقدم. تهران: شبانیز، ۱۳۷۰.

- رایینو، هل. فهرست روزنامه های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ هـ. تهران: اطلاعات، ۱۳۸۰.
- سرنا، کارلا. مردم و دیدنیهای ایران. ترجمه غلامرضا سمیعی. تهران: نشر نو، ۱۳۶۳.
- شیل، ماری لئونورا. خاطرات لیدی شیل. ج ۲. ترجمه حسین ابوترابیان. تهران: نشر نو، ۱۳۶۸.
- شیخ الاسلامی، پری. زنان روزنامه نگار و اندیشمند ایران. تهران: زرین، ۱۳۵۱.
- صدرهاشمی، محمد. تاریخ جراید و مجلات ایران، ۴ جلد. تهران: کمال، ۱۳۶۴.
- قاسمی، فرید. راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، ۱۳۷۴.
- کاظمی، عباس. پرسه زنی و زندگی روزمره ایرانی. تهران: آشیان، ۱۳۸۸.
- گافمن، اروینگ. نمود خود در زندگی روزمره. ترجمه مسعود کیانپور. تهران: مرکز، ۱۳۹۱.
- گرمودی، میرزا فتاح خان. سفرنامه ممسنی. به کوشش فتح الدین فتاحی. تهران: مستوفی، ۱۳۷۰.
- لایارد، اوستن هنری. سفرنامه. ترجمه مهرباب امیری. تهران: انزان، ۱۳۷۶.
- یوشیدا، ماساهارو. سفرنامه. ترجمه هاشم رجب زاده. مشهد: آستان قدس، ۱۳۷۳.
- Burke, Peter. *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania: Un. Park, 1992.
- Lefebvre, Henri. *Everyday Life in the Modern World*. London: Continuum, 2002.

